

David Petelin *

Raziskovanje vsakdanjega življenja: socialistični vsakdanjik in zgodovinopisje

IZVLEČEK

Avtor v prispevku prikazuje raziskovanje vsakdanjega življenja, teoretično opredelitev koncepta in raziskovanje tega fenomena znotraj zgodovinopisja in drugih humanističnih znanosti, zgodovinski oris ter pregled raziskovanja vsakdanjega življenja v zgodovinopisju. V drugem delu prispevka pa predstavi tehnike raziskovanja, metodične postopke in najrazličnejše vire raziskovanja socialističnega vsakdanjika.

Ključne besede: vsakdanje življenje, zgodovinopisje, socializem, povojno obdobje, metodologija.

ABSTRACT

RESEARCHING EVERYDAY LIFE: DAILY LIFE IN SOCIALISM AND HISTORIOGRAPHY

In the following contribution the author describes the research of everyday life, the theoretical definition of the concept, the research of this phenomenon in the context of historiography and other humanities, as well as the historical outline and the overview of everyday life research in historiography. In the second part of the contribution the author presents the research techniques, methodology, and the various sources, useful for the research of everyday life in socialism.

Keywords: everyday life, historiography, socialism, post-war period, methodology

* Dr. zgodovine, mag. upr. znan., podiplomski študent prava, Trnovska ulica 10, SI-1000 Ljubljana, david.petelin@gmail.com

Uvod

Na raziskovalno polje zgodovine vsakdanjega življenja je doslej poseglo že nekaj slovenskih zgodovinarjev, pri tem pa je treba opozoriti, da so raziskave vsakdanjega življenja večinoma omejene na obdobja do konca druge svetovne vojne. Za širšo primerjavo velja opozoriti na v zadnjih letih povečano zanimanje za vsakdanje življenje v času socializma – tako v tujini¹ kot na prostoru nekdanje države Jugoslavije.² Glavni namen članka je predstaviti in opisati okvir raziskovanja vsakdanjega življenja v povojni dobi, metodološki pristop ter teoretsko osnovo, v skladu s tem pa pojasniti spremembe vsakdanjih praks oz. dejanskosti (ponovljivih in večkratnih) kulture izgradnje socializma. V obdobju po vojni gre namreč za spremembe, ki so se zgodile v procesu modernizacije³ predvsem na področju stanovanjskih razmer, industrializacije, urbanizacije, načina življenja (dvig življenjskega standarda, nova vloga družine in ženske, družabnost in prosti čas, vpliv Zahoda, konec klasične meščanske družbene ureditve itd.) in demokratizacije materialnih dobrin (npr. pojav in vloga televizije, hladilnika, avtomobilov itd.). Prav tako

-
- 1 Na primer: Antonio Cazorla Sanchez, *Fear and progress – Ordinary Lives in Francos Spain, 1939–1975* (West Sussex: Wiley-Blackwell, 2010). Philippe Aries in Georges Duby, *A History of Private Life. Vol. 5: Riddles of Identity in Modern Times* (Cambridge in London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1991). Peter Borscheid, *Alltagsgeschichte – Modetorheit oder neues Tor zur Vergangenheit. Über das Studium der Geschichte* (München: Dtv, 1990). Paulina Bren, »Weekend Getaways. The Chata, the Tramp and the Politics of Private Life in Post-1968 Czechoslovakia,« v: David Crowle, Paulina Bren in Mary Neuburger, *Communism Unwrapped. Consumption in Cold War Eastern Europe* (New York: Oxford University Press, 2002). David Crowle in Susan Reid, *Socialist Spaces. Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc* (New York: Berd Publisher, 2002). Zsuzsa Ferge, *A Society in the Making. Hungarian Social and Societal Policy 1945–75* (London: Penguin Books, Harmondsworth, 1979). Orlando Figes, Šepetalci. *Zasebno življenje v Stalinovi Rusiji* (Ljubljana: Modrijan, 2009).
 - 2 Na primer: Iris Adrić, ur., *Leksikon Yu mitologije* (Beograd in Zagreb: Rende, Postscriptum, 2004). *Jugoslavija između Istoka i Zapada, Obični ljudi u neobičnoj zemlji, Svakodnevni život u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Hrvatskoj 1945–1990* (Zagreb in Sarajevo: Euroclio, 2007). Dijana Dijanić et al., *Ženski biografski leksikon. Sjećanje žena na život u socijalizmu* (Zagreb: Centar za ženske studije, 2004). Ivana Dobrivojević, »Urbanization in Socialism. Everyday Life in Yugoslav Towns, 1945 to 1955,« v: *Citiescapes in History. Creating the Urban Experience*, ur. Helena Tóth in Katrina Gulliver (Farnham: Ashgate Publishing Limited, 2014), 81–100. Igor Duda, *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih* (Zagreb: Srednja Europa, 2005). Hannes Grandits in Karin Taylor, *Yugoslavia's Sunny Side. A History of Tourism in Socialism (1950s–1980s)* (Budapest in New York: Central European University Press, 2010).
 - 3 V socialističnih družbah, ki so se konstituirale kot tranzicijske družbe, ima modernizacija ključno vlogo: družbe naj bi popeljala v boljši in modernejši jutri. Razprave o modernizaciji po drugi svetovni vojni so zajele industrializacijo, urbanizacijo in družbenopolitični razvoj v socialističnem duhu. Modernizacija je bila v času socialistične Jugoslavije predstavljena enoznačno kot vsakodnevni veliki skupni dosežki, ki naj bi razkrivali naprednost delavskega samoupravljanja in bili ljudem v ponos. Da bi celoviteje razumeli modernizacijo socialistične Jugoslavije, jo je treba razlagati z več vidikov. Sociološko gledano je šlo za avtoritaren režim, ki je deloma blokiral modernizacijo zaradi politične kulture, v katerega središču vladata komunistična partija in karizma njenega vodje. Zaradi poudaranja evropocentrizma in konstitutivnih dejavnikov demokracije so vladajoče komunistične partije modernizacijo v glavnem odklanjale. Jugoslovanski komunisti so zagovarjali stališče, da je treba na proces modernizacije gledati kot na pluralizem različnih in tudi nasprotujočih si načinov modernizacije. To je pomenilo, da je zgrešeno govoriti o kapitalistični oziroma zahodnoevropski obliki modernizacije kot edini in obvezni poti k moderni industrijski družbi. Ko so jugoslovanski politiki in strokovnjaki govorili o procesu modernizacije, so mislili predvsem na njen gospodarski vidik. Obravnavali so jo kot prestrukturiranje gospodarske sestave družbe, posodobitev načina gospodarjenja in kot prizadevanja za oblikovanje samostojnega nacionalnega gospodarstva, ki je samo sposobno zagotoviti tekočo proizvodnjo in razvoj. – Nina Vodopivec, »Modernizacija in tranzicija,« v: *Podobe modernizacije. Poglavlja iz gospodarske in socialne modernizacije Slovenije v 19. in 20. stoletju*, ur. Žarko Lazarević in Aleksander Lorenčić (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009), 377–403.

je cilj predstaviti kompleksne kulturne, politične, družbene in zgodovinske dejavnike, ki soustvarjajo vsakdanje življenje in vplivajo nanj.⁴ S prikazom vsakdanjega življenja poskušamo dati tiste odgovore, na katere dosedanje zgodovinopisje ni postavljalo vprašanj, saj je večina raziskav omejena na politični in gospodarski prikaz.⁵

Z raziskovanjem preteklega vsakdanjega življenja analiziramo kolektivne in posamezne življenjske prakse, definiramo in orisujemo značilnosti, strukture ter akterje vsakdanjega življenja, kot so dom kot arhetipski sedež in sidrišče vsakdanjega življenja, javno in zasebno, prostor in čas vsakdanjega življenja, vez med posameznikom, njegovim vsakdanjim neposrednim okoljem (vsakdanji svet) ter širšo družbo. V največjem številu zgodovinskih orisov socializma praviloma umanjata prav kulturni in družbeni vidik izkušen vsakdanjih ljudi, poudarja pa se institucionalno-politični vidik. Kljub temu dejstvu pa je za razumevanje socialističnega vsakdanjega življenja potrebno poznavanje ideološkega ozadja državnega okvira. Uradna ideologija namreč ni bila ločena od vsakdanjika, temveč ga je soustvarjala. Da si je režim namreč pridobil tako množično in dolgoletno podporo, je bilo mogoče ravno z ljudsko prisvojitvijo ključnih dominantnih vrednot.⁶

O vsakdanjosti in vsakdanjem življenju

Vsakdan je zgodovinsko specifična in kulturno konstruirana temporalna struktura, ki vzdržuje vsakdanjost vsakdanjega življenja. SSKJ⁷ samostalnik vsakdan (z eno besedo in z roditeljsko besedo vsakdana, ne vsakega dneva) opredeljuje kot dan, ki se po svojih značilnostih in dogodkih ne razlikuje bistveno od kateregakoli drugega dneva. Izraz vsakdanje življenje se v navadni govorici in literaturi uporablja kot sinonim za navadno življenje večine ljudi. Za nas je vsakdanje življenje sinonim za navadno, ustaljeno življenje posameznika, kjer vladajo prikrita homogenost in temeljna enoličnost dni, ki si sledijo, ter dogajanja, s katerim so zapolnjeni. Postavka implicira, da je življenje strukturirano kot vsakdan in da je vsakdan kot struktura proizveden. Proizvedenost ima dve razsežnosti – ta struktura ni tu od nekdaj, ampak je nekoč nastala na novo; zdaj in za našo izkušnjo pa se vsakdan proizvaja vedno znova, se skratka reproducira. Vedno in kontinuirano pa ni enako kot iz dneva v dan, saj vsakdanje življenje ni vedno enako in nespremenljivo.⁸ Spreminja se z naravnimi danostmi (rojstvo, odrasčanje in staranje) in zunanjimi dejavniki (sprememba bivališča, vojno stanje, politično okolje in resursi). Vsakdanje življenje po neki vrsti eksistencialnega avtomatizma običajno šteje za nekaj, kar je, kot je, in se mu kot takemu ne more podati okvira ali

4 Drago Kos, ur., *Horizonti vsakdanjega življenja = Horizons of everyday life* (Ljubljana: Slovene Sociological Association in Institute of Social Sciences, 1998).

5 Peter Berger in Thomas Luckmann, *Družbena konstrukcija realnosti* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1988), 23.

6 Gregor Bulc, recenzija *Remembering Utopia. The Culture of Everyday Life in Socialist Yugoslavia* [Spominjanje utopije. Kultura vsakodnevnega življenja v socialistični Jugoslaviji], ur. Breda Luthar in Maruša Pušnik, *Književni listi*, 9. 2. 2011.

7 *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU in Založba ZRC, 2000).

8 Kos, *Horizonti vsakdanjega življenja*, 25.

kakršnekoli konceptualno-teoretične racionalizacije. Enostavno je del trivialnosti, prisile, običajev in sprememb.⁹ Ravno zaradi tega, ker je vsakdan prerez celotnega življenja družbenega človeka, njegova podoba govori o značaju konkretne družbe in družbenega človeka, jo je treba imeti za neizogiben moment refleksije in raziskovanja. Vsakdanjosti se ne da zaobjeti ne v ortodoksni marksistični shemi baze in nadgradnje ne v abstraktni subliminalni formi tradicionalne filozofije in zgodovinoписja.¹⁰ Historično materialistična črno-bela shematika reducira njena mnogoznačnost in bogastvo v iluziji, da se vse razreši v bazi in nadgradnji, spekulativna filozofija pa o njej sodi, kot da gre za iluzijo, da je avtentično življenje mogoče samo kot transcendenca vsakdana. Ne en ne drug položaj nista dorasla kompleksnosti vsakdanjega življenja, saj se to ne odvija kot linearni proces zgodovinskih, filozofskih, političnih, ekonomskih in socialnih danostih, temveč kot skupek številnih interferenc: dela, družbenih odnosov, ideologije, represije, gest in dejanj, položajev in diskurza. Obstaja neka celota brez ozira na moralna, politično-ideološka ali neka druga oporišča. Zajetje te celovitosti in njenih konkretnih izrazov zasleduje bistveno bogastvo vsakdanjega življenja izpod površine siromašnih in repetitivnih stereotipov in kot raziskovalna naloga ostaja enako pomembno za zavedanje modernega človeka ter za znanstveni odnos kot do dejstev sveta.

Pred mnogimi desetletji je beseda vsakdanje označevala to, kar je vsakodnevno neobhodno za življenje in preživetje: »*dajte nam naš vsakdanji kruh*«. ¹¹ Od takrat sta se smisel in pomen besed osrednje krščanske molitve spremenila. Vsakdanje označuje skupek dnevnih postopkov, ki so povezani in tvorijo celovitost. Če družbe ne definiramo samo s potrošnjo, postaja jasno, da je obravnavanje teh izoliranih dejstev (ne)neizčrpana vsakdanjost, temveč je treba imeti uvid v njihov kontekst: skozi družbene odnose, v katerih se dogajajo. Z drugimi besedami, vsakdanjost, kot je jezik, vsebuje implicitne, čeprav ukrivljene funkcije evidentne forme in globlje strukture. Vsakdanja dejstva se ponavljajo (reproducirajo) ravno zaradi te povezanosti in tistega, kar implicira. So istočasno individualni, skupinski (družba, prijatelji) in družbeni. Vsakdanjost je v tesnem odnosu z modalitetami organizacije in eksistence družbe, ki zmehča odnose med posli, prostim časom, zasebnim in javnim življenjem.

Vsakdanjost je kot prisila, ki članom družbe z malo izjem omogoča možnost razpolaganja z neznatnimi variacijami v odnosu do družbenih norm. Da se družba reproducira, je neobhodno zaradi reprodukcije posameznikov. Vsakdanje življenje je celokupnost takih aktivnosti, saj konkretizirajo reprodukcijo posameznikov in vsakokrat ustvarjajo možnost za družbeno reprodukcijo.¹² Vsakdanje življenje obstaja v vsaki družbi. Vsak človek ima vsakdanje življenje. Življenjskega okvira posameznika pa ne določajo samo njegove psihofizične lastnosti, sposobnosti in danosti, temveč družbeni okvir, v katerem se ta aktivno giblje (politični, ekonomski, kulturni in tehnološki), ki ga določajo in omejujejo znotraj veljavnih družbenih in pravnih norm

9 Ibid., 37.

10 Lev Kreft, »Zgodovina in vsakdanje življenje«, *Borec* 51, št. 575/576 (1999): 64.

11 Molitev *Oče naš* v drugi kitici.

12 Agnes Heller, *Svakodnevni život* (Beograd: Nolit, 1978), 105.

ter vrednostno opredeljuje (morebitno) religiozno-moralno ozadje. Tukaj ni govora o determinizmu posameznikovega razvoja in možnosti samouresničenja, temveč realnega okolja, ki ga hkrati osvobaja in omejuje. Če parafraziramo filozofsko misel Wittgensteina, so meje vsakdanjega sveta meje spoznavnega in razumevajočega ter obratno. V vsakdanjem življenju vsakega človeka lahko najdemo maloštevilne in na zelo abstraktni ravni identične, skupne aktivnosti. Vsak potrebuje spanec, vendar ne pod enakimi pogoji in enako dolgo, ter hrano, vendar ne v isti količini in na isti način, itd.¹³ Vsak človek z rojstvom vstopi v svet, ki obstaja neodvisno od njega. In ta svet se mu zdi kot gotov, v tem smislu se mora obdržati in dokazati svojo sposobnost, da (pre) živi. Z rojstvom pride v konkretne družbene odnose, v konkretne sisteme zahtev, v konkretne institute. Naučiti se mora uporabljati stvari, sprejeti te sisteme, se obdržati v določenem družbenem okolju.¹⁴ Reprodukcijska posameznika je vedno reprodukcija nekega zgodovinskega posameznika in nekega konkretnega sveta. »Vsakdan je neviden, ampak vedno prisoten. Poln je kontradikcij, lahko je transcendenten, presežen. Dejanja, ki soustvarjajo vsakdanje življenje, so manipulacija s pogoji eksistence in koeksistence.«¹⁵

Vsakdanje življenje je heterogeno v najrazličnejših povezavah in vidikih. Zaradi tega ima eno samo središče, in to je posameznik.¹⁶ Vsakdanjost dobi smisel samo v drugem posredniku, to je v zgodovini, v zgodovinskem procesu kot substanci družbe. V drugih časih in družbah, dovolj drugačnih od sodobne, so bile strukture preživljanja časa bistveno drugačne. Življenje, izkušeno in dojeto kot vsakdanje, je specifičen zgodovinski rezultat ter je kulturno konstruirano. Vsakdanje življenje pa nista le politika in gospodarstvo, temveč nas zanimajo tudi miselni svet in predmeti, ki izpričujejo duhovne, estetske in intelektualne poglede.¹⁷ Vsakdanje življenje je identificirano s potrošnjo (konzumiranje) ter na drugi strani z zasebnim življenjem. Potrošnja v tem primeru pomeni odnos potrošnje, torej pasiven način obnašanja do sveta in predmetov. Vsakdanje mišljenje se ne more ločiti od oblik delovanja vsakdanjega življenja.¹⁸ Tudi vsakdanje mišljenje je heterogeno – prihaja iz vsakdanjosti. Skupne poteze mišljenja se kažejo v raznih oblikah aktivnosti vsakdanjosti.¹⁹ Raziskovalci fenomena vsakdanjega opredeljujejo enote vsakdanjega življenja, ki se povezujejo v obsežnejše sekvence dogajanj.²⁰

Družbo v okviru vsakdanjega sveta definiramo²¹ kot obkroženost, obkoljenost in stalno interakcijo posameznikov. Vsakdanje življenje je v veliki meri sestavljeno iz rutin. Rutinizacija je temeljni mehanizem vsakdanjega življenja. »Sprememba nekega

13 Ibid., 157.

14 Gorazd Makarovič, *Slovinci in čas. Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja* (Ljubljana: Založba Krtina, 1995), 30.

15 Erving Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life* (London: Penguin Books, 1969), 19.

16 Sigmund Freud, *Psihopatologija vsakdanjega življenja* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2009), 69.

17 Umetnost in estetika v pričujočem času.

18 Mirjana Ule, *Psihologija vsakdanjega življenja* (Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1993), 38.

19 Heller, *Svakodnevni život*, 159.

20 Ule, *Psihologija vsakdanjega življenja*, 45.

21 Berger in Luckmann, *Družbena konstrukcija realnosti*, 31.

postopka v vsakdanjo prakso je rutinizacija.«²² Družba je kontinuirano podjetje, početje, proces. Ker je rutina, lahko govorimo, da družbo sestavljajo strukture. Zato strukture razumemo kot modele vedenja, obnašanja ljudi v vsakdanjem življenju, katerih mreže se povezujejo. Za strukturo vseh drugih razmerij je pomembna osebna interakcija. Vsakdanji svet lahko definiramo kot neposredno naravno in družbeno okoliščino posameznika, ki je relativno konstantna v času. Za posameznika je njegov skrajni časovni horizont edini svet, v katerem lahko neposredno živi. Vsakdanje življenje je edino, ki je za nas popolnoma aktualno in smo zanj popolnoma odgovorni, to pa zato, ker ga določajo naša dogajanja in dejanja ljudi, ki nas obkrožajo. V tem svetu se posamezniki dojemamo kot relativne subjekte svojih dejanj. Življenjski svet označuje epistemološki status vsakdanjega življenja, ki je primarna realnost, na katero se ljudje nanašajo, jo tematizirajo in problematizirajo.

Življenjski svet je fenomenološki pojem in primarna realnost, na katero se ljudje vedno zanašamo, jo javno predpostavljamo in po potrebi delno problematiziramo. Posameznik dojema vsakdanji svet kot skupen svet in paradigmo vsega. Habermas v svojem opisu vsakdanjega življenjskega sveta poudarja,²³ da moramo, da lahko vanj dvomimo, razumeti le vprašljivost vsakdanjega sveta (kot) radikalno. Življenjski svet ni konstanta, pač pa je zgodovinsko spremenljiva stvar, ki se spreminja pod vplivom dogajanj (interakcij) z drugimi svetovi, prav tako starodavnimi človeškimi produkcijami. V antiki in srednjem veku je bil vsakdanji svet tudi edini svet, v katerem so ljudje delovali nesegmentirano. Z modernizacijo pa se življenje segmentira (delitev dela), posamezni segmenti življenja pa se osamosvojijo v bolj abstraktne ločene svetove, npr. znanost, umetnost, politika, zasebno življenje. Vsakdanji svet je omejen z zmožnostmi spreminjanja tega sveta. Je svet, v katerem lahko nekaj počnemo, kar pomeni, da ga določajo meje našega delovanja. Od vsega začetka je vsakdanji svet naš skupni svet, je intersubjektivni. Luckmann temeljno strukturo dejanskosti vsakdanjega sveta definira kot v enaki meri skupno meni in drugim ljudem.²⁴ Intersubjektivnost loči vsakdanji svet od drugih svetov.

Zgodovinopisje in vsakdanje življenje

Proučevanje t. i. zgodovine vsakdanjega življenja je postalo objekt širšega zanimanja strokovne javnosti šele v drugi polovici 20. stoletja. Nikakor pa se takrat ni začel razvoj raziskav na tem področju. Zgodovino vsakdanjega življenja je poznala že historiografija 19. stoletja, le da je bila obravnavana kot obrobna tema za popestritev t. i. velike zgodovine (politične in gospodarske).²⁵ Kot pojem in koncept se je

22 Max Weber, *Protestantska etika in duh kapitalizma* (Ljubljana: Studia humanitatis, 2002), 55.

23 Jürgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere. An Inquiry into a category of Bourgeois Society* (Cambridge: Polity, 1989), 87.

24 Berger in Luckmann, *Družbena konstrukcija realnosti*, 77.

25 Marko Štuhec, *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren. Plemiški zapuščinski inventar 17. stoletja kot zgodovinski vir* (Ljubljana: Studia humanitatis, 1995), 14, 15.

vsakdanje življenje uveljavilo šele v prvi polovici 20. stoletja (zаметki v analovski šoli) in postalo priljubljena tema v družboslovnih in humanističnih disciplinah po drugi svetovni vojni. Iz zanimanja za makrostrukture, kot so država, religija, politika, se je zanimanje obrnilo na mikroraven, k človeku kot posamezniku, s tem pa je postalo zanimivo tudi vsakdanje življenje ljudi. Pri tem moramo imeti v mislih, da zgodovine in teorije namreč ne moremo preprosto posamezno odmisлити, saj ne obstajata kot ločeni samostojni enoti ali antitezi. Obe predstavljata zapletena koncepta, katerih izvor je tesno povezan, saj obstajajo teorije zgodovine in zgodovina teorij.²⁶ Eno ključnih vprašanj v zgodovinopisju tako postane, kako so ljudje v nekem obdobju živeli.²⁷

Fenomen (vsakdanjega) življenja ljudi in družb ter njegovo raziskovanje sta sicer v zgodovinopisju prisotna pravzaprav od začetka (Herodotove pripovedi o življenju in navadah tujih ljudstev), vendar pa se je v zadnjih desetletjih razvila posebna smer zgodovinopisja, ki se v celoti posveča tematiki vsakdanjega življenja. Med prvimi je bila izrazito analovska šola v Franciji, že od dvajsetih let 20. stoletja, ki je poleg zgodovine mentalitet dajala poudarek in impulz tudi raziskovanju zgodovine vsakdanjega življenja oz. s svojo paradigmo poskušala zajeti totalnost zgodovine (fr. *histoire totale*). Zgodovina neke dobe je zgodovina totalne družbe. Z vidika predmeta razprave in vidika geografije je francoski zgodovinar Fernand Braudel prekoračil meje konvencionalne ekonomske zgodovine z delom *Civilisation materielle et capitalisme*. Namesto tradicionalnih kategorij je opazoval vsakdanje življenje ljudi in stvari, »vse, kar človeštvo ustvarja ali uporablja«. ²⁸ V omenjenem delu je Braudel v prvem zvezku utemeljil koncept »vsakdanjega življenja«, in zapisal, da cilj ni bil nič manj kot historizacija vsakdanjega življenja (*l'introduction de la vie quotidienne dans la domaine de l'histoire*).²⁹

Priznanje neelitne ljudske kulture kot raziskovalnega interesa je vodilo k novim potem. Tudi v Združenih državah Amerike (ZDA) je počasi začelo prodirati zanimanje za popularno kulturo, ki je kmalu postala predmet akademskega zanimanja.³⁰ Medtem ko je zgodovina mentalitet v Franciji postala hitro priljubljena, je bila nemška socialna zgodovina mnogo bolj pod vplivom strukturne zgodovine (strukturalizem). To je bilo tudi gibanje »Gesellschaftshistorische«, ki je dominiralo v šestdesetih letih. Začetki strukturalizma ležijo v razvoju jezikoslovja okoli prve svetovne vojne (Saussure, Jakobson). Temeljna ideja je bila, da je pomen neodvisen od posameznika in namesto tega inherenten v samem sistemu jezika, katerega načela naj bi osvetljevali. Strukturalizem se je torej ukvarjal z jezikovnim sistemom, ki omogoča pomen. Po letu 1945 so bile te ideje sprejete v Franciji in se razširile na številna družboslovna področja, med drugim tudi v antropologijo in marksistično politično teorijo. Strukturalisti so

26 Simon Gunn, *History and cultural theory* (London: Pearson Education, 2006), 4.

27 Zdenko Čepič, »Politika življenjske ravni v prvem desetletju socializma v Jugoslaviji«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 46, št. 1 (2006): 397.

28 Peter Burke, *Revolucija v francoskem zgodovinopisju* (Ljubljana: Studia Humanitatis, 1993), 53.

29 Ibid., 54.

30 Borscheid, *Alltagsgeschichte – Modetorheit oder neues Tor zur Vergangenheit*, 55.

se v tem širšem kontekstu ukvarjali z identifikacijo objektivnih pogojev, ki podpirajo in soustvarjajo fenomene, naj bodo to kulture, literarna besedila ali pa celo družbeni sistemi. Povojni francoski strukturalizem predstavlja odziv na nekatere nove tokove, še posebno na Sartrovo fenomenologijo, ki izhaja iz posameznikovega utelešenja, in njegov stvarni angažma ter hegeljanski marksizem, po katerem so bili razredi in ne posamezniki tisti, ki so bili nosilci zgodovine. Prav nasprotno s tem so strukturalisti zagovarjali stališče, da so posamezniki in razredi proizvod sistemskega oziroma strukturnega procesa, ne pa subjekti ali pa celo aktivni dejavniki zgodovine. Če je bil vpliv strukturalizma na francoski analovski zgodovinski krog posreden, je bil vpliv na angloameriško zgodovinopisje v petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja še toliko bolj šibek.³¹

Na podlagi kritičnega in nedogmatičnega branja marksističnih tekstov so poskušali rekonstruirati pretekle realnosti, jih narediti globlje razumljive, katerih eksistenca ni bila odvisna od zunanjih okvirov razen socialnozgodovinskih struktur (razred, religija, država, družba). Zgleda za drugačno zgodovino predstavljajo zgodovinarji Eric J. Hobsbawm, Edvard P. Thompson, Carlo Ginzburg in Francoz Emmanuel Le Roy Ladurie s svojimi študijami.³² Razlike med zgodovino vsakdanjega življenja in etnologijo (narodopisja) ali novo kulturno zgodovino so bile vse bolj očitne in opazne, vendar z manjkajočim tradicionalizmom in kritično perspektivo.³³ Različni pogledi so med drugim odpirali nove možnosti zgodovinskega dojetanja iz lastne logike fenomena, razumevanje in postavljanje novih vprašanj, kot npr. v kakšnem strukturnem odnosu so bili povezani posamezniki in majhne skupnosti, ki so jih oblikovali, ter obratno. Zgodovina vsakdanjega življenja je postala nova izrazna oblika mikrozgodovine.³⁴

Prav pojav in priljubljenost »Alltagsgeschichte« v Nemčiji proti koncu sedemdesetih morata biti vidna kot odziv v mnogih pogledih in predstavljata odziv na uporabo teorij v družboslovju. V drugem smislu pa izražata naraščajoči skepticizem proti modernizaciji, ki obravnava uporabno teorijo modernizacije v historični analizi in kritičen vidik družbe, ki je bila mišljena kot moderna. Zgodovina vsakdanjega življenja je dobila dodaten zagon v zgodnji dobi, še posebno zaradi t. i. bielefeldske šole, ki je raziskovala socialno zgodovino brez ljudi in poudarjala neosebne strukture, ki so popolnoma zaznamovale delovanje ljudi.³⁵ Močan vpliv na zgodovino vsakdanjega življenja je imela nova narativna zgodovinska smer, imenovana zgodovina od spodaj (angl. *history from below*),³⁶ še posebno pa je na razvoj nemške historiografije vplival

31 Simon Gunn, *History and cultural theory* (London: Pearson Education, 2006), 10.

32 Burke, *Revolucija v francoskem zgodovinopisju*.

33 Alf Lüdtke, *Alltagsgeschichte. Zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen* (Frankfurt am Main: Campus Verlag, 1989), 18.

34 Burke, *Revolucija v francoskem zgodovinopisju*, 87.

35 Borscheid, *Alltagsgeschichte – Modetorheit oder neues Tor zur Vergangenheit*, 68.

36 Lucien Febvre je prvi uporabil frazo »histoire vue d'en bas et non d'en haut« (zgodovina videna od spodaj in ne od zgoraj) leta 1932, ko je hvalil poskus pripovedi Alberta Mathieza »histoire des masses et non de vedettes« (zgodovina ljudskih množic, in ne zvezd). Thompsonov esej *History from Below in the Times Literary Supplement* iz l. 1966 pa je uporabil pojem ljudska zgodovina (people's history). – Burke, *Revolucija v francoskem zgodovinopisju*, 87.

švedski pisatelj in literarni zgodovinar Sven Lindquist s svojo knjigo *Gräv där du står*, ki je izšla leta 1978. Dotedanja interpretacija delavske zgodovine, kot so jo videli levičarski zgodovinarji, je bila zelo abstraktna in prepojena s teorijo, deloma tudi zreducirana na prikaz zgodovine delavskega gibanja in brez kakršnegakoli interesa za kulturno zgodovino delavcev.³⁷

V novejših študijah evropskega zgodovinopisja so avtorji skušali preseči biografsko in politično zgodovino, da bi osvetlili posamezen kontekst, ki ni vedno razviden iz virov. Kljub temu pa po mnenju Iggersa ne smemo precenjevati dela zgodovinarjev (Rosenberga, Kocke, Wehlerja in Kosellecka), ki so v svojih študijah uporabili koncepte socialnih struktur in sprememb. Še nekaj desetletij nazaj so bile zgodovine delavstva v Zahodni in Vzhodni Nemčiji predvsem prikazi razvoja sindikalnega in političnega organiziranja delavskega razreda. Nemškemu zgodovinopisju je še do osemdesetih let 20. stoletja primanjkovala t. i. *history from below*. Prav zaradi tega manka in sočasnega razcveta te vrste zgodovinopisja v anglosaksonskem svetu so v naslednjih desetletjih izšle številne študije, ki se niso ukvarjale zgolj z ekonomskimi raziskavami, temveč so posegle tudi na področja raziskovanja družine in bralnih navad (npr. Engelsing).³⁸

Raziskovalni temelji zgodovine vsakdanjega življenja tako koreninijo v različnih družboslovnih disciplinah 20. stoletja, še posebno pa je ta tematika postala priljubljena med nemškimi zgodovinarji (nem. *Alltagsgeschichte*), z raziskavami pa sta jo kot novo zgodovinsko disciplino »utrdila«³⁹ Alf Luedke in Hans Medick. Zgodovino vsakdanjega življenja lahko mislimo kot del širše marksistične zgodovinske šole (angl. *history from below*). Njen namen je tako najti in pokazati zveze med vsakdanjimi praksami, osnovnimi doživetji običajnih ljudi v družbi ter širših socialnih in političnih sprememb, ki se dogajajo v družbi.³⁹ Historiografska prenova, ki se je odvijala od prve polovice 20. stoletja z ekonomsko in socialno zgodovino analovske šole, je dopustila iskanje objektov in subjektov zgodovine z drugimi perspektivami. Ni naključje, da sta bila tej francoski šoli blizu Philippe Aries in Georges Duby, ki sta konec osemdesetih lansirala verjetno najbolj znane publikacije te discipline, izjemno delo, skorajda enciklopedijo v petih zvezkih, ki prikazuje celoten zgodovinski pregled vsakdanjega oz. zasebnega življenja v vseh zgodovinskih dobah (angl. *A history of private life*).⁴⁰ V Evropi so tako bile že uveljavljene raziskave, ki so zanimanje zgodovinarja pomikale proti anonimnim, tihim procesom znotraj družbe in rutinskim vsakdanjim strukturam.

V devetdesetih in nadaljnjih letih je zgodovina vsakdanjega življenja doživela pravi bum, zanimanje zanjo pa je pljusnilo tudi med slovenske zgodovinarje. Prva dela s tega področja smo v Sloveniji dobili šele z objavami Marka Štuhca,⁴¹ pokojnega Janeza

37 Borscheid, *Alltagsgeschichte – Modetorheit oder neues Tor zur Vergangenheit*, 6.

38 Georg G. Iggers, *New Directions in European Historiography* (Middletown, Connecticut: Wesleyan University Press, 1984), 94.

39 Lüdtko, *Alltagsgeschichte*, 124.

40 Aries in Duby, *A History of Private Life*. Vol. 5, 5.

41 Marko Štuhec, »Kranjska suita za zrcalo, vilico, nož, žlico, kavno ročko, čajnik in njuhalni robec,«⁴¹ *Zgodovina za vse* 1, št. 1 (1994): 1–9. Marko Štuhec, »Materialna kultura plemstva na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja« (doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, 2000).

Cvirna in Andreja Studna, v preteklih letih pa je na področju raziskav tega fenomena zaznati pravi porast. Zgolj bežen pregled slovenske historiografije zadnjih nekaj let kaže na izreden porast zanimanja na področju vsakdanjega življenja, od seminarских, diplomskih, magistrskih, doktorskih nalog pa vse do znanstvenih člankov, posvetov in monografij različnih obdobj in lokalizacij. Prav zaradi nove paradigme raziskovanja slovenske socialne in kulturne zgodovine ter vrednotenja vsakdanjega življenja druge polovice 20. stoletja je tudi v prihodnje pričakovati številna nova dela na tem področju.

Metodologija raziskovanja vsakdanjega življenja

Sistematično in načrtno proučevanje intimnega, zasebnega ali vsakdanjega življenja ljudi je bilo dolga desetletja slepa pega zgodovinopisja. Raziskovalci preteklih družbenih dogajanj so bili naklonjeni izključno javnim temam in dogodkom: zgodovini političnih bojev, tehnoloških odkritij, ekonomske organiziranosti družb, umetnosti in literature ter le izjemoma intimnemu življenju kvečjemu pomembnih družbenih osebnosti. Če so svoj pogled kdaj usmerili na vsakdanje življenje navadnih ljudi, je bilo to zgolj zato, da so popestrili veliko zgodovino. V šestdesetih in še zlasti v sedemdesetih letih 20. stoletja pa so začeli odkrivati številne vire in podatke o zasebnem, družinskem življenju običajnih ljudi v preteklosti. V starih popisih prebivalstva, zapisih in dnevnikih posameznikov, njihovi osebni korespondenci, biografijah in avtobiografijah so iskali informacije o značilnostih preteklih družin, hišnih skupnosti in gospodinjstev.⁴²

Poleg teh neposrednih virov so začeli vse bolj uporabljati tudi vire, ki pričajo o ostankih materialne kulture življenja ljudi v preteklosti, in iz njih črpati podatke o načinu oblačenja, prehranjevanja in bivanja. Podatke so iskali tudi v takšnih virih, kot so na primer stari računi trgovin, zapisi sodnih procesov, priročniki o lepem vedenju, ikonografije in ljudsko pripovedništvo. V jedru so jih zanimali predvsem struktura in velikost družinskih skupnosti, odnosi med partnerjema (zakonska in zunajzakonska razmerja) ter odnosi med starši in otroki.⁴³

Osnove metodološkega raziskovanja vsakdanjega življenja predstavljajo (avto)-biografije, življenjske pripovedi in zgodbe, oralna zgodovina, literarni viri, publicistika, dnevniki in spomini, ki so za preučevanje fenomenov in stvarnosti vsakdanjega družbenega življenja kot objektivne in subjektivne stvarnosti še posebej primerni. Rezultati lahko odprejo polje širše analize, interpretacije vsakdanjega življenja v socializmu ter primerljivosti in razumevanja ključnih pojmov, ki so povezani z zgodovino socialistične vsakdanjosti. Z raziskavo in primerjavo ideoloških posegov, odzivov in odobravanja prebivalstva v njihovem mikrohabitusu se opiramo na metodologijo zgodovine vsakdanjega življenja (nem. *Alltagsgeschichte*) v socializmu. Čeprav je ta zvrst zgodovine kritizirana kot socialna zgodovina, kjer ni bistvenih poudarkov na

42 Reinhard Sieder *Socialna zgodovina družine* (Ljubljana: Studia humanitatis, ZRC, 1998), 235.

43 Anthony Giddens, *Preobrazba intimnosti* (Ljubljana: CF, 2000), 49.

politiki in ekonomskih vprašanjih, ki predstavljajo t. i. klasično zgodovinopisno metodologijo pisanja od zgoraj navzdol, se zgodovina vsakdanjega življenja začena v sami življenjski stvarnosti in se nato usmerja proti širšim družbenim strukturam v interaktivnem odnosu med dnevnimi aktivnostmi običajnega prebivalstva in oblastnimi ravnanji. Takšna metodologija omogoča identifikacijo mej diktature in zaznava motivacije ljudi skozi analizo procesa graditve njihovega lastnega smisla ali konstrukcije avtonomnega pomena, skovanega v besedi *Eigen-Sinn*.⁴⁴ Socialistični sistem je pri vzpostavitvi novih norm, vrednot in vzorcev obnašanja reproduciral tudi predsocijalistične kulturne tradicije in vzorce s prilagajanjem lokalnemu kontekstu.⁴⁵

Metodologija raziskovanja zgodovine vsakdanjega življenja je pogosto odvisna od drugih raziskovalnih zgodovinopisnih disciplin (arhivistike, diplomatike), kvantitativnih metod (npr. kliometrije) ali avtonomnih znanosti, kot je npr. antropologija (historična antropologija). Pomožne discipline oziroma zvrsti so lahko tudi socialna zgodovina, demografija, genealogija, mikrozgodovina, kulturna zgodovina, zgodovina medicine, etnografija, regionalna zgodovina, domoznanstvo in politična geografija.⁴⁶

Metodični postopek, ki ga najpogosteje uporabljajo, je t. i. *thick description*, ki najbolj celovito in plastično obelodani socialne in kulturne elemente. Prav tako je za raziskovanje novejšo zgodovino pomembna ustna zgodovina (angl. *oral history*). Vidiki zgodovine vsakdanjega življenja so lahko številni in različni. Kot viri služijo »vsakdanje priče«: biografije, dnevniki, poročila, časopisi, pisma, ilustracije, slike, fotografije, filmi in tonski zapisi. Posebno težišče so tudi upodabljajoče predstave vsakdanjosti na plakatih, v katalogih in drugih reklamnih materialih.⁴⁷

Ustna zgodovina je sistematično zbiranje pričevanj živih ljudi o lastnih izkušnjah, pri čemer se te izkušnje preverijo, analizirajo, poiščejo se vzporednice v drugih virih in umestijo se v ustrezen družbenogospodarski in časovni kontekst. Velik preobrat v humanistiki, ki se je zgodil v devetdesetih letih 20. stoletja, je nastal prav s priznavanjem vrednosti zgodb ljudi, ki niso ne slavni, ne bogati, ne družbeno priznani. Prejšnje zapostavljanje subjektivnega pogleda v znanosti je bilo preostanek doktrine, ki je vdor subjektivnosti v humanistiko označevala kot nezanimiv in nedostopen njenim disciplinarnim metodološkim dometom.⁴⁸ Ustna zgodovina prvenstveno pomeni zbiranje govornih in zapisanih spominov na ravni vsakdanjega življenja, ki evidentirajo pretekle dogodke zgodovinskega pomena in posameznikov odnos do njih. V nasprotju z ustno tradicijo, ki se posveča predvsem prenosu spominov skozi generacije, se ustna zgodovina posveča izkušnjam posameznikov v bližnji preteklosti. Pripovedi in izpovedi vseh vrst so glavno gradivo, biografski pristop pa glavno gibalo ustne zgodovine.⁴⁹

44 Ana Kladnik, »Oblikovanje in razvoj socialističnega mesta v Jugoslaviji in na Češkoslovaškem, 1945–1965« (doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, 2013), 440.

45 Lüdtkke, *Alltagsgeschichte*, 78.

46 Borscheid, *Alltagsgeschichte – Modetorheit oder neues Tor zur Vergangenheit*, 89.

47 Ibid., 90.

48 Elisabeth Tonkin, *Narrating Our Pasts. The Social Construction of Oral History* (New York: Cambridge University Press, 1995).

49 Robert Perks in Alistair Thompson, *The Oral History Reader* (London in New York: Routledge, 1998).

Življenjska zgodba je pripoved posameznika o dogodkih in doživljanjih iz njegovega življenja. V strokovni etnološki literaturi življenjske zgodbe pogosto imenujemo tudi življenjska pripoved, življenjepis, biografija, življenjska zgodovina, osebna pripoved. Življenjska zgodba je zgodba osebe, ki se odloči, največkrat ob intervjuju, da bo kar se da popolno in stvarno pripovedovala o svojem življenju, kolikor se ga spomni, oziroma o tistem delu življenja, za katerega meni, da je dobro, da ga poznajo tudi drugi. Življenjska zgodba naj bi bila precej popolna pripoved o vseh izkušnjah življenja kot celote in naj bi osvetlila njegove najpomembnejše točke ter povzela, kar se je komu zgodilo. Ker pripoveduje o času od rojstva do pripovedovanja, iz tega obdobja poudarja pomembne življenjske dogodke, izkušnje in doživljanje. Od literarnih biografij se loči po izbiri subjekta. V življenjski zgodbi nastopa navaden človek namesto javne osebe, neliteraren predstavnik tradicionalne družbe, etnične manjšine ali urbane podkulture. Pomembna razlika je tudi metodična.⁵⁰ Življenjska zgodba nastane ob terenskem delu, ki vključuje pogovor med raziskovalcem in pripovedovalcem, pri tem so intervjuji največkrat posneti in transkribirani, pogovore spremljata opazovanje in pogosto uporaba osebnih dokumentov, kot so dnevniki, pisma in drugi zapisi ter fotografije. Življenjska zgodba se od literarnih ubeseditiv življenjskih dogodkov in izkušenj loči tudi po pozornosti na določene teme (npr. kako posamezniki dosegajo ali pridobivajo določeno kulturno, spolno ali politično identiteto).⁵¹ Metoda, ki jo uporabljamo za zbiranje in študij gradiva o življenjskih izkušnjah posameznika ali skupine, se imenuje biografska metoda. Zbrano gradivo obsega avtobiografije, biografije, dnevnike, pisma, nekrologe, življenjske zgodbe, memoare idr. Predmet biografske metode so življenjske izkušnje posameznika, pri čemer se metodično ločita subjektivno (avtobiografsko) in objektivno (biografsko) zapisovanje življenjskega poteka in njegovih mejnikov.⁵²

Raziskave socialističnega vsakdanjika

Socializem kot nova družba se lahko konkretno definira samo na ravni vsakdanjega življenja, ki obsega tudi politično življenje. Vsakdanje življenje prehaja v stalen stik z državo in državnim aparatom z administracijo in družbenimi podsistemi. Z druge strani se politično življenje loči od vsakdanjega življenja s koncentracijo na privilegirane trenutke (npr. volitve) in omogoča specializirane aktivnosti. Tako kritika vsakdanjega življenja zadrži kritiko političnega življenja, če vsakdanje življenje zadrži in konstituira to kritiko. Socialistična revolucija ni samo sprememba proizvajalnih sil in proizvajalskih odnosov, temveč tudi sprememba vsakdanje resničnosti. Marksizem ni samo teorija socialne in politične revolucije, temveč najprej kritična spoznanja

50 Paul Thompson in Hugo Slim, »Ways of Listening,« v: *The Oral History Reader*, ur. Robert Perks et al. (London in New York: Routledge, 1998 in 2005), 300–10.

51 Samuel Schragar, »What is Social in Oral History,« *International Journal of Oral History* 4, št. 2 (2005): 76–98.

52 Ida Rožac Darovec, »Metodološki in teoretični problemi ustne zgodovine,« *Acta Histriae* 14, št. 2 (2006): 447.

vsakdanjega življenja. Socializem oblikuje novo podobo vsakdanjosti, ki prevlada nad tipoma vulgarnega kolektivizma in zasebnega izolacionizma.

Politična vladavina v socializmu deluje kot odtujena, pri čemer je politična vladavina etatističnega socializma ena od najtežjih oblik odtujevanja v 20. stoletju. Odtujitev v urbanih aglomeracijah industrijskega obdobja je vsa posvečena interesu akumulacije kapitala in kapitalistične alokacije delovne sile, resursov in dobrin. Socializem je v težnji po hitrejši akumulaciji in industrializaciji enostavno nasledil ta strukturni obrazec urbanega življenja in socialistična mesta so najboljši dokaz, ki govorijo o vsakdanjem življenju socialističnega človeka. Gre za analizo konkretnega življenja v teh družbah, za proučevanje notranje logike delovanja socialističnih režimov in vzrokov, ki so omogočali, da so se ohranili dolga desetletja. O delovanju teh režimov je napisanih ogromno študij. Tradicionalno zgodovinopisje se je osredotočalo predvsem na razčlemba političnih in ekonomskih struktur, zlasti pa na sprejemanje odločitev znotraj komunističnih partij. Menili so, da je s temi starimi metodami mogoče razložiti vse, kar se je dogajalo v nekdanjih socialističnih družbah. Takšno lotevanje stvari pa zanemarija refleksije v družbi sami, razmišljanja ljudi in njihovo odzivanje na socialistično vladavino. Gre za procese, ki jih ni mogoče zaznati v resolucijah in referatih, vendar so bili in so potekali mimo želje vladajoče strukture. Zato nas zanima družba sama po sebi, zanimajo nas strukture, ki jih ni ustvarila samo politika, ampak so se vzpostavile skozi družinske in družabne vezi, družbene podsisteme in z interakcijami med njimi. V teh družbah ni bilo vse črno-belo in zanimajo nas tudi vse sence sive barve, vsi njeni odtenki v družbi. Do spoznanj o tem pa se ni mogoče dokopati le z analizo uradne politike. Kadar raziskujemo socializem skozi prizmo vsakdanjega življenja, se je treba vprašati, ali je lahko vsakdanje življenje v socializmu kot tako vzrok za množične politične in druge spremembe, in če, na kakšen način?⁵³

Velika večina zgodovinskih študij, ki se je ukvarjala s socialističnimi režimi povojne vzhodne Evrope, se je osredotočala na politiko, montirane sodne procese, policijsko represijo ali na dogodke, ko je bila socialistična oblast soočena z notranjimi političnimi nemiri. Ta dela so bodisi popolnoma prezrla preoblikovanje na ravni vsakdanjega življenja v desetletjih po letu 1945 ali pa so poskušala dokazati, da lahko izkušnje teh transformacij razumemo le s pomočjo takratnih političnih dogajanj.⁵⁴ Literatura, ki se ukvarja s preučevanjem socialističnih režimov, večinoma navaja tendenco, da so bili državni ukrepi v socialistični družbi motivirani z dvema ciljema. Prvi je bil sovjetizacija družbe z nekritičnim posnemanjem modelov Sovjetske zveze, drugi pa oblikovati totalno državo, ki pomeni totalni družbeni nadzor.⁵⁵ V letih po drugi svetovni vojni so države srednje in vzhodne Evrope (Albanija, Bolgarija, Češkoslovaška, Nemška demokratična republika, Madžarska, Poljska, Romunija in

53 Cathleen Giustino, Catherine J. Plum in Alexander Vari, *Socialist Escapes. Breaking Away from Ideology and Everyday Routine in Eastern Europe, 1945–1989* (New York: Berghahn, 2013).

54 Mark Pittaway, »Everyday Socialism, States and Social Transformation in Eastern Europe, 1945–1965,« prispevek objavljen na konferenci *International Conference »Everyday Socialism«*, 24.–26. april 2003.

55 Ibid.

Jugoslavija) prešle pod vladavino komunističnih strank pod vplivom Sovjetske zveze in doživele velikanske družbene spremembe, ki jih je dirigirala državna oblast. Industrija je bila nacionalizirana, industrijska zaposlenost se je močno razširila in zasebno lastništvo kmetijskih zemljišč je bilo drastično omejeno v interes kolektivizacije. Prav tako so poskušali integrirati prej izključene posameznike in skupine v družbo, spremenilo pa se je urbano in ruralno življenje.⁵⁶

V začetku devetdesetih letih, ko so s padcem železne zaves postali arhivi nekdanjih držav vzhodnega bloka dostopni zgodovinarjem, je bilo pričakovati hitrejši napredek na področju preučevanja socialne zgodovine oziroma zgodovine vsakdanjega življenja, kot pa se je dejansko zgodil. Za nepričakovano počasnost je več razlogov. Zgodovinarji, ki se ukvarjajo z ekonomsko zgodovino, so se izogibali socialne zgodovine socialističnega obdobja, saj je bila izkušnja socializma še preveč sveža – polna bolečih spominov in izkušenj ter pogosto problematična zaradi metodološkega pristopa, ki naj bi bil ideološko obremenjen. K začetnemu zastoju je prispevalo tudi prestrukturiranje znanstvenih raziskovalnih inštitutov in univerz, poleg tega pa je gradivo v novoodprtih državnih arhivih in strankarskih organih bolj privlačilo domače in tuje zgodovinarje pri razkrivanju skrivnosti političnih ozadij socialistične diktature. Navala tujih raziskovalcev ni bilo tudi zaradi pomanjkanja znanja jezikov srednje- in vzhodnoevropskih držav, kar je še posebej očitno v primerjavi z raziskavami Nemške demokratične republike in Rusije, saj sta nemščina in ruščina zaradi kulturnega, gospodarskega in političnega vpliva veliko bolj razširjeni. Mnogi ameriški in zahodnoevropski raziskovalci se prav tako ne zavedajo različnosti socialističnega okvira na Češkoslovaškem, Madžarskem, Poljskem in v Jugoslaviji, zato je veliko raziskav lokalno omejenih.

V zahodni Evropi in ZDA se je antropologija (post)socializma⁵⁷ kot del politične antropologije vzhodne Evrope začela pojavljati v sedemdesetih letih 20. stoletja. Zgodnejše raziskave tujih raziskovalcev v socialistični Evropi največkrat niso bile mogoče predvsem zaradi sočasnih političnih razmer. V prvih študijah socializma so se raziskovalci ukvarjali predvsem s skupnostmi, in sicer z obrobniimi skupinami oziroma s skupinami na težje dostopnih območjih. Za zahodno »pokroviteljsko« antropologijo je bil socializem po mnenju mnogih dolgo le kolonialni subjekt, tj. predmet študija drugačnosti in eksotičnosti, preživetja malih tradicionalnih kultur v sodobnem svetu.⁵⁸ Vse od začetkov zanimanja za socializem so bili socialistični prazniki in rituali predmet preučevanja raziskovalcev z zahoda, preučevali pa so jih tudi nekateri domači, vzhodnoevropski etnologi in antropologi. Bera literature je tako najboljšeješa za nekdanjo Sovjetsko zvezo, največjo izmed bivših socialističnih držav. Toda ne glede na državo se raziskave precej razlikujejo po tem, ali so bili raziskovalci domačini, morda tudi sami deležni »socialističnega načina življenja«,

56 Ibid.

57 Večina etnologov oziroma antropologov, ki se ukvarjajo z obdobjem socializma in tranzicije (postsocializma), brez nadrobnejših argumentacij uporablja pojem postsocializem in ne npr. postkomunizem, pri čemer komunizem pomeni sklepno fazo družbenega prehoda.

58 Mateja Habinc, »Raziskave (post)socialističnih koledarskih praznikov«, *Traditiones* 37, št. 1 (2008): 79–97.

ali ne. Po mnenju zahodnih preučevalcev domačinov kritična analiza sprva sploh ni zanimala, saj glede na sočasne družbenopolitične razmere niti ni bila zaželeno.

Študij zahodnih raziskovalcev o socialistični Jugoslaviji je namreč v primerjavi z raziskavami v drugih deželah bivšega socializma kar precej.⁵⁹ Pionirsko delo tujega antropologa v nekdanji Jugoslaviji je opravil Američan Joel Martin Halpern, ki je preučeval predvsem spreminjanje ruralnih skupnosti pod vplivom modernizacije, pri čemer so se mu med pomembnejšimi zdele spremembe družinskega življenja. V Srbiji je bilo sočasnih etnoloških raziskav socialističnega vsakdanjika precej. Raziskovalci gradiva niso le popisovali, ampak tudi znanstveno analizirali, kar etnologijo bivšega jugoslovanskega prostora tudi loči od etnologij drugih, nekdanj socialističnih držav.⁶⁰ Jugoslovanski etnologi so s takšnim delom skušali prikazati, da socializem kulturološko ni vpliven, v nekdanji Jugoslaviji pa so etnologije obstajale mimo socializma oziroma kljub temu; ukvarjale so se z vsakdanjikom pod oziroma v nasprotju z globalnim sistemom moči.⁶¹ Niso evidentirale niti kmečke kulture niti kulture delavstva, temveč so se ukvarjale s tranzicijo, preživetjem urbane, nacionalne in razredne elite. Srbski etnologi so tako že ob koncu osemdesetih let 20. stoletja, tj. še pred zlomom socialističnega sistema in razpadom nekdanje skupne države, obravnavali npr. sprejem v pionirsko organizacijo (v okviru praznovanja dneva republike) in dan žena, analizo gradiva so povezovali s teorijo ritualov oziroma ženskih (feminističnih) študij.⁶²

Še obsežnejša bibliografija hrvaških raziskav kaže, da že od konca osemdesetih let 20. stoletja zbirajo in interpretirajo domače gradivo o času socializma. Od začetkov zanimanja za (socialistično) sodobnost je Inštitut za etnologijo in folkloristiko gradivo in njegovo analizo nadgrajeval tudi z razmisleki o strukturi tradicijskega mišljenja, o konceptih ritualov, ceremonij in navad ter dekonstruiral (hrvaško) socialistično etnologijo.⁶³ V teh okvirih so nastale problemske obravnave koledarskih praznikov in ritualov polpreteklega obdobja v celoti ter tudi analize in interpretacije prazničnih dni, npr. božiča in novega leta, velike noči in dneva žena.⁶⁴ V primerjavi s Srbijo se zdi, da na Hrvaškem ni bilo daljšega raziskovalnega premora (zaradi vojne). Te raziskave se nadaljujejo z zbiranjem gradiva in ustrezno teoretsko refleksijo. Zbiranju sta (bila) tako v pretežni meri namenjena delo o sodobnem praznovanju dneva mladosti⁶⁵ in pa aktualni projekt Hrvaškega etnološkega društva *Hrvatska u periodu od 1945. do 1990.*⁶⁶ Prav tako so slovenski etnologi opravili številne raziskave in študije socialističnih praks, najpomembnejši projekti s tega področja pa so *Način življenja Slovencev v 20.*

59 Sharon Zukin, *Beyond Marx and Tito. Theory and Practice in Yugoslav Socialism* (London in New York: Cambridge University Press, 2008), 16, 17.

60 Ingrid Slavec Gradišnik in Jurij Fikfak, »Povzetki,« prispevek objavljen na mednarodni konferenci *Ljudsko izročilo in religija med tradicijo in transformacijo*, Ljubljana, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, 2006.

61 Habinc, »Raziskave (post)socialističnih koledarskih praznikov,« 87.

62 Vera Gudac Dodić, »Položaj žene u Srbiji (1945–2000),« v: *Žene i deca 2006. Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka* (Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2006).

63 Dunja Rihtman Auguštin, *Etnologija naše svakodnevice* (Zagreb: Školska knjiga, 1988).

64 Mednarodni raziskovalni projekt *Women's Memories. Searching for Identity Within Socialism*, 1998.

65 Nevena Škrbić Alempijević in Kristi Mathiesen Hjemdahl, *O Titu kao mitu. Proslava Dana mladosti u Kumrovcu* (Zagreb: Filozofski fakultet, 2006).

66 Habinc, »Raziskave (post)socialističnih koledarskih praznikov,« 91.

stoletju, *Etnološka topografija slovenskega ozemlja* in *Etnološki leksikon*. Navsezadnje se je slovenska etnologija po letu 1945 poskušala redefinirati kot disciplina, ki v ospredje raziskovalnega interesa postavlja ravno življenjske prakse malih ljudi.

Raziskave socialističnega vsakdanjika v tuji literaturi lahko na splošno razdelimo v štiri tematske sklope. *Sovjetizacija družbe* (1) se kot državni projekt nanaša na socialno politiko, delovne odnose, izobraževanje, varstvo otrok in družine ter odstopanja pri kopiranju sovjetskega modela socialnih in ekonomskih politik. Izkušnje socialističnih delovnih odnosov vključujejo nacionalizacijo industrije, kolektivizacijo kmetijstva, povečanje deleža industrijske delovne sile ter proces izenačevanja spolov z namenom vključevanja celotne družbe v socialistični sistem. *Nove funkcije življenja* (2) zunaj proizvodnje – nove organizacije, ki so nadomestile stare institucije civilne družbe, načrtovanje novih mest in stanovanjskih naselij, novih načinov zadovoljevanja potreb potrošnikov, ki so bili zasnovani kot del tematskega kroga socialistične skupnosti. *Zasebna sfera* (3) vključuje iskanje dosega kolektivistične ideologije, značilnosti zasebnega življenja, odnos med zasebnim in javnim, potrošnjo ter organiziranost družinskega življenja. *Spomini socializma* (4) so zasnovani kot preizpraševanje nostalgичne socialistične preteklosti, ki se je pojavila v devetdesetih letih in je v prvi vrsti povezana z ohranjanjem spomina na takratno vsakdanjo materialno kulturo (glasbo, literaturo, filmografijo, materialne izdelke, arhitekturo, potrošniške izdelke).

Če so se prebivalci vzhodnoevropskih držav pred vojno in med njo spopadali z »izzivi«⁶⁷ nacizma, so po drugi svetovni vojni stali pred vrati drugega totalitarizma – komunizma.⁶⁸ Države Vzhodne Evrope so v povojnem obdobju doživele temeljite prelome s svojo predvojno politično zapuščino in se hote ali ne hote podale v novo družbenopolitično avanturo.⁶⁹ Proces preobrazbe oz. sovjetizacije omenjenih držav se je začel že med samo vojno in se zaključeval v letih po 1948. Cilj sovjetizacije je bil v tem, da naj bi imele države vzhodnega bloka po zaključku procesa poenotene sisteme vladanja, poenoteno ideologijo in gospodarski sistem ter enotno zunanjo in vojaško politiko.⁶⁹ Glavni nosilci sovjetizacije so bili večinoma v Moskvi indoktrinirani komunisti, t. i. *moskoviti*. Države novih ljudskih demokracij so zvesto, čeprav s počasnejšim tempom, sledile sovjetskemu modelu razvoja. Družbena osnova je bila od države do države različna.⁷⁰

V središču poskusa »graditve socializma«⁷⁰ v povojni vzhodni Evropi je bila politika integracije osredotočena na sodelovanje celotne družbe skozi prizmo socialističnega dela. To naj bi se zgodilo z nacionalizacijo industrije in kolektivizacije kmetijstva ter s programi povečanja zaposlenosti v industriji. Enakost med spoloma naj bi se dosegla z odpiranjem delovnih mest za ženske v industriji. Kot kažejo raziskave, pa so bili

67 Žiga Koncilija, »Sovjetizacija Vzhodne Evrope po drugi svetovni vojni,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 50, št. 1 (2010): 158.

68 Sten Berglund in Frank Aarebrot, *The political history of Eastern Europe in the 20th Century* (London: Edward Elgar Pub, 1997), 44.

69 Koncilija, »Sovjetizacija Vzhodne Evrope po drugi svetovni vojni,« 161.

70 Edward Arfon Rees, *The Sovietization of Eastern Europe. New Perspectives on the Postwar Period* (London: New Academia Publishing, 2008), 11.

ti cilji le delno doseženi. Obstanek sive ekonomije in neprekinjenih vzorcev spolne diskriminacije na delovnem mestu pričata o omejenem uspehu.⁷¹ Po skorajda vsej vzhodni Evropi je potekala industrializacija skupaj z načrtom ustvarjanja »novih« socialističnih mest, ki bi reflektirala državne težnje po družbeni transformaciji. Poleg tega je bilo treba reformirati potrošnjo, saj trg kot tak ni obstajal, pojavile so se državne trgovine, ki pa niso zadovoljevale vseh pričakovanih potreb. Ker so bile institucije civilne družbe odpravljene ali podrejene državni politiki, so bile oblikovane uradne subpartijske organizacije (ženske, mladinske, delavske). Nekateri vidiki vsakdanjega življenja v socialistični skupnosti so tako potekali izven področja proizvodnje.⁷²

Vprašanje delitve med javnim in zasebnim v prvem obdobju socialističnega Vzhoda meče pravo luč na naravo vzhodnoevropskega socializma. Evropske socialistične države, če pogledamo njihovo zgodovino od spodaj, si ne delijo enakega vzorca sovjetizacije, temveč je socializem v enaki meri bil uvozni in domači produkt. Nasprotje med javnim in zasebnim ne osvetljuje le odnosov med spoloma, temveč nam omogoča, da obravnavamo vprašanja, v kolikšni meri je bil socializem kot ideologija kolektivističen – vprašanja gospodinjstva v socialističnem gospodarstvu, vprašanja stanovanj, zasebne potrošnje in domačnosti. V vseh družbah so razpoložljivost, dostopnost ter kakovost življenjsko potrebnih materialnih dobrin (hrane, vode, stanovanj, čistega zraka itd.) pomembni dejavniki za vsakdanje življenje in vrednote, ki izhajajo iz tega. V bogatih družbah je manj potrebno potrošniško blago (zabava, potovanja, televizorji, gospodinjski aparati in modna oblačila) prav tako del vsakdanjega življenja. V revnejših družbah so te potrošniške dobrine redke ali jih sploh ni, zato se dojemajo kot toliko bolj eksotične in zaželene v vsakdanjiku. V očeh zahodnjakov naj bi ljudje v komunistični Vzhodni Evropi velik del vsakdanjega življenja posvečali iskanju in čakanju na osnovne materialne dobrine, vključno s hrano.⁷³ Pregled izvorov razširjene nostalgije po socialistični preteklosti v današnji Vzhodni Evropi kaže na potrebo po prispevkih, ki neposredno obravnavajo odnos med sedanjostjo in družbenimi spremembami v (post) socialističnem obdobju. Kar nas zanima, je predvsem nadaljevanje kulturnih vrednot, ki so formirale del ozadja vsakdanjega življenja v letih socialistične preobrazbe, ostanki obdobja socializma – pa naj gre za vsakdanjo materialno kulturo, pesmi, literaturo in film – ki so jo oblikovali in jo še naprej oblikujejo (priljubljeni) spomini na režim.⁷⁴ Ker se je večina socialističnih družbenih in ekonomskih institucij v letih po 1990 razgradila, se je pojavil nostalgичen spomin na vzorce socialističnega vsakdanjega življenja. To samo po sebi sugerira, da je treba prevrednotiti vsesplošne izkušnje družbene preobrazbe, ki jo je usmerjala državna oblast. Osredotočenost na transformacijo vsakdanjega življenja nakazuje nov pogled na nekatere socialne in gospodarske politike v socialističnih režimih, z namenom preoblikovanja našega razumevanja narave socializma.⁷⁵

71 Pittaway, »Everyday Socialism, States and Social Transformation in Eastern Europe, 1945–1965.«

72 Giustino, Plum in Vari, *Socialist Escapes*, 22.

73 David Crowley in Susan Reid, *Style and Socialism: Modernity and Material Culture in Post-War Eastern Europe* (Oxford in New York: Berg, 2000), 15.

74 Pittaway, »Everyday Socialism, States and Social Transformation in Eastern Europe, 1945–1965.« 33.

75 Susan Gal in Gail Kligman, *The Politics of Gender after Socialism, A Comparative-Historical Essay* (Princeton: Princeton University Press, 2000), 45.

Zgodovinopisje je sicer pokazalo, da zgodovina vsakdanjega življenja razkriva bolečo in svetlo plat preteklega življenja, zato v tem kontekstu prihaja do neke vrste nostalgije, pogostega pojava pri nekdanjih socialističnih državah, ki pa je ne smemo povezovati s politično podporo propadlim režimom, saj gre za spomine na val modernizacije, socialno varnost, zvoke glasbe, televizijske podobe, čustveno zaznamovane produkte, otroštvo ali odraščanje mladih, torej dele vsakdanjega življenja, ki so se izgubili v času tranzicije. Prav tako je treba opozoriti na povezavo zgodovinopisja z antropologijo in sociologijo ter metodo ustne zgodovine, ki se lahko izkaže za zelo občutljivo zaradi spreminjanja percepcije posameznika. Velikokrat pride do nasprotujočih si virov, potvarjanj, lažnih dokumentov in pričevanj iz socialističnega obdobja. Premalokrat se opozarja na sočasno modernizacijo družbe in ruralizacijo mest zaradi socialnih, ekonomskih in demografskih sprememb. Zaradi skoraj pol stoletja trajajočega obdobja socializma je tudi to na svoj način oblikovalo spomine povojnih začetkov. Na drugi strani pa so družbene spremembe v devetdesetih privedle do postsocialistične nostalgije, ki jo je treba kritično preučiti ravno z raziskovanjem socialističnega vsakdanjika.⁷⁶

Spomine in ustna izročila pa je treba preveriti s primerjalnimi študijami, ki bi pokazale, kje in v čem je bil jugoslovanski vsakdanjik drugačen od tistega v vzhodnem bloku in na Zahodu. V primerjavi z državami vzhodnega bloka je razlika gotovo pozitivna, vendar je dojemanje teh razlik deloma posledica ideologije, saj je jugoslovanski državni aparat načrtno poustvarjal občutek večvrednosti državljanov Jugoslavije proti drugim socialističnim državam. Oznake jugonostalgija, titostalgija, spomin titoizma ali jugoslovanska dediščina ter ostale reminiscence življenja v socialistični Jugoslaviji so predmet številnih akademskih razprav.⁷⁷ Podobne raziskovalne usmeritve pogosto vsebujejo retrospektivne študije iz vsakdanjega življenja, razvoja popularne kulture v jugoslovanskem socializmu ter njihove sedanje refleksije.⁷⁸

Po propadu evropskega socializma sta se bistveno spremenila okvir spomina in smisel družbene korektnosti. Takoj ko sta se nacionalizem in kapitalizem normalizirala kot dejstvo, je tudi Titova podoba dobila negativen predznak. A vendar je prihodnost socialistične Jugoslavije negotova. Spomin na to obdobje ni statičen, ne le zaradi sprememb znotraj kapitalizma, ki reflektira socializem, temveč tudi zaradi dejstva, da ima vsaka nova generacija nove izkušnje ter zato drugačen pogled na preteklost.⁷⁹ Kakršnakoli bo nova zgodovinska slika tega obdobja, je treba predpostavljati visoko stopnjo zgodovinskega, hermenevitičnega strpnosti in empatije, premišljeno in niansirano sociološko-zgodovinsko ločevanje ključnih in nepomembnih družbenih procesov in ne nazadnje, čeprav hipotetično, nujno filozofsko-zgodovinsko dialektično vizijo razvoja.⁸⁰

76 Chris M. Hann, *Introduction, social anthropology and socialism, Socialism, Ideals, Ideologies and Local Practice* (London in New York: Routledge, 1993), 7.

77 Karmen Kaučič, »Nostalgija po nedoživetem, nostalgija po socializmu med mlado generacijo« (diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, 2010).

78 Ivana Spasić, »Jugoslavija kao mesto normalnog života: sećanja običnih ljudi u Srbiji,« *Sociologija* 54, št. 4 (2002): 577.

79 Todor Kuljić, *Titoizam, tri perspektive. Sećanje na titoizam, između diktata i otpora* (Beograd: Čigoja štampa, 2011), 34.

80 Ibid.

Viri in literatura

- Aries, Philippe in Georges Duby. *A History of Private Life. Vol. 5: Riddles of Identity in Modern Times*. Cambridge in London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1991.
- Berger, Peter in Thomas Luckmann. *Družbena konstrukcija realnosti*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1988.
- Berglund, Sten in Frank Aarebrot. *The political history of Eastern Europe in the 20th Century*. London: Edward Elgar Pub, 1997.
- Borscheid, Peter. *Alltagsgeschichte – Modetorheit oder neues Tor zur Vergangenheit. Über das Studium der Geschichte*. München: Dtv, 1990.
- Bulc, Gregor. Recenzija *Remembering Utopia. The Culture of Everyday Life in Socialist Yugoslavia* [Spominjanje utopije. Kultura vsakodnevnega življenja v socialistični Jugoslaviji], ur. Breda Luthar in Maruša Pušnik. *Književni listi*, 9. 2. 2011.
- Burke, Peter. *Revolucija v francoskem zgodovinopisju*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 1993.
- Cazorla Sanchez, Antonio. *Fear and progress – Ordinary Lives in Franco's Spain, 1939–1975*. West Sussex: Wiley-Blackwell, 2010.
- Crowle, David in Susan Reid. *Socialist Spaces. Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc*. New York: Berd Publisher, 2002.
- Čepič, Zdenko. »Politika življenjske ravni v prvem desetletju socializma v Jugoslaviji.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 46, št. 1 (2006), 397–411.
- Dobrivojević, Ivana. »Urbanization in Socialism. Everyday Life in Yugoslav Towns, 1945 to 1955.« V: *Cityscapes in History. Creating the Urban Experience*, ur. Helena Tóth in Katrina Gulliver. Farnham: Ashgate Publishing Limited, 2014.
- Duda, Igor. *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*. Zagreb: Srednja Europa, 2005.
- Freud, Sigmund. *Psihopatologija vsakdanjega življenja*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2009.
- Iggers, Georg G. *New Directions in European Historiography*. Middletown, Connecticut: Wesleyan University Press, 1984.
- Giddens, Anthony. *Preobrazba intimnosti*. Ljubljana: CF, 2000.
- Giustino, Cathleen, Catherine J. Plum in Alexander Vari. *Socialist Escapes. Breaking Away from Ideology and Everyday Routine in Eastern Europe, 1945–1989*. New York: Berghahn, 2013.
- Goffman, Erving. *The Presentation of Self in Everyday Life*. London: Penguin Books, 1969.
- Gunn, Simon. *History and cultural theory*. London: Pearson Education, 2006.
- Habermas, Jürgen. *The Structural Transformation of the Public Sphere. An Inquiry into a category of Bourgeois Society*. Cambridge: Polity, 1989.
- Habinc, Mateja. »Raziskave (post)socialističnih koledarskih praznikov.« *Traditiones* 37, št. 1 (2008), 79–97.
- Hann, Chris M. *Introduction, social anthropology and socialism. Socialism, Ideals, Ideologies and Local Practice*. London in New York: Routledge, 1993.
- Heller, Agnes. *Svakodnevni život*. Beograd: Nolit, 1978.
- *Jugoslavija između Istoka i Zapada. Obični ljudi u neobičnoj zemlji. Svakodnevni život u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Hrvatskoj 1945–1990*. Zagreb in Sarajevo: Euroclio, 2007.
- Kaučič, Karmen. »Nostalgija po nedoživetem, nostalgija po socializmu med mlado generacijo.« *Diplomsko delo, Univerza v Ljubljani*, 2010.
- Koncilija, Žiga. »Sovjetizacija Vzhodne Evrope po drugi svetovni vojni.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 50, št. 1 (2010), 157–76.
- Kos, Drago, ur. *Horizonti vsakdanjega življenja. = Horizons of everyday life*. Ljubljana: Slovene Sociological Association in Institute of Social Sciences, 1998.
- Kreft, Lev. »Zgodovina in vsakdanje življenje.« *Borec* 51, št. 575/576 (1999): 62–72.
- Kuljić, Todor. *Titoizam, tri perspektive. Sećanje na titoizam, između diktata i otpora*. Beograd: Čigoja štampa, 2011.

- Lüdtke, Alf. *Alltagsgeschichte. Zur Rekonstruktion historischer Erfahrungen und Lebensweisen*. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 1989.
- Luthar, Breda in Maruša Pušnik, ur. *Remembering Utopia. The Culture of Everyday Life in Socialist Yugoslavia*. Washington DC: New Academia Publishing, 2010.
- Makarovič, Gorazd. *Slovenci in čas. Odnos do časa kot okvir in sestavina vsakdanjega življenja*. Ljubljana: Založba Krtina, 1995.
- Marković, Predrag J. *Trajnost i promena: društvena istorija socijalističke i postsocijalističke svakodnevice u Jugoslaviji i Srbiji*. Beograd: Službeni glasnik, 2012.
- Meh, Nina. »Novi jugoslavizem ali kako si mlajše generacije predstavljajo Jugoslavijo,« intervju z dr. Mitjo Velikonjo o novem jugoslavizmu v sodobni slovenski popularni glasbi. – MMC RTV SLO. Pridobljeno 14. 8. 2014. <https://www.rtvlo.si/mmc-priporoca/novi-jugoslavizem-ali-kako-si-mlajse-generacije-predstavljajo-jugoslavijo/344023>.
- Perks, Robert in Alistair Thompson. *The Oral History Reader*. London in New York: Routledge, 1998.
- Pirjevec, Jože. *Jugoslavija 1918–1992*. Koper: Založba Lipa, 1995.
- Pittaway, Mark. »Everyday Socialism, States and Social Transformation in Eastern Europe, 1945–1965.« Prispevek objavljen na konferenci *The Open University Conference Centre, London*, 24. – 26. april 2003.
- Rees, Edward Arfon. *The Sovietization of Eastern Europe. New Perspectives on the Postwar Period*. London: New Academia Publishing, 2008.
- Rihtman Auguštin, Dunja. *Etnologija naše svakodnevice*. Zagreb: Školska knjiga, 1988.
- Rožac Darovec, Ida. »Metodološki in teoretični problemi ustne zgodovine.« *Acta Histriae* 14, št. 2 (2006): 447–67.
- Schrager, Samuel. »What is Social in Oral History.« *International Journal of Oral History* 4, št. 2 (2005): 76–98.
- Sieder, Reinhard. *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana: Studia humanitatis, ZRC, 1998.
- *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Založba ZRC, 2000.
- Spasić, Ivana. »Jugoslavija kao mesto normalnog života: sećanja običnih ljudi u Srbiji.« *Sociologija* 54, št. 4 (2002): 577–94.
- Štuhec, Marko. »Kranjska suita za zrcalo, vilico, nož, žlico, kavno ročko, čajnik in njuhalni robec.« *Zgodovina za vse* 1, št. 1 (1994): 1–9.
- Štuhec, Marko. »Materialna kultura plemstva na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja.« Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, 2000.
- Štuhec, Marko. *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren, Plemiški zapuščinski inventar 17. stoletja kot zgodovinski vir*. Ljubljana: Studia humanitatis, 1995.
- Thompson, Paul in Hugo Slim. »Ways of Listening.« V: *The Oral History Reader*, ur. Robert Perks in Alistair Thomson. London in New York: Routledge, 1998 in 2005.
- Tonkin, Elisabeth. *Narrating Our Pasts. The Social Construction of Oral History*. New York: Cambridge University Press.
- Ule, Mirjana. *Psihologija vsakdanjega življenja*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1993.
- Velikonja, Mitja. *Titostalgia – A Study of Nostalgia for Josip Broz*. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2009.
- Vodopivec, Nina. »Modernizacija in tranzicija.« V: *Podobe modernizacije. Poglavja iz gospodarske in socialne modernizacije Slovenije v 19. in 20. stoletju*, ur. Žarko Lazarevič in Aleksander Lorenčič, 377–403. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009).
- Weber, Max. *Protestantska etika in duh kapitalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2002.
- Zukin, Sharon. *Beyond Marx and Tito. Theory and Practice in Yugoslav Socialism*. London in New York: Cambridge University Press, 2008.

David Petelin

RESEARCHING EVERYDAY LIFE: DAILY LIFE IN SOCIALISM AND HISTORIOGRAPHY

SUMMARY

Ever since the beginning of the 1960s, the systematic and methodical research of the intimate, private or everyday life of the people has been the blind spot of historiography. If historians have occasionally looked at the everyday life of ordinary people, they have only done it in order to make “big history” more interesting. However, in the 1960s and especially in the 1970s many sources and much information about the private and family life of ordinary people in the past started to be discovered. The history of everyday life focuses on the questions of how people went about their daily routine and how they experienced history. The issue involves recurrent living circumstances, subjective experience and perception, as well as the long-term mentalities of people. The history of everyday life or the history of private life is a recent phenomenon in historiography. It strives to overcome the persistence of the official documentary sources: instead it focuses on the lives of individuals rather than on the momentous occurrences that the conventional history normally presents. The methodological research of everyday life is based on (auto)biographies, accounts and stories, oral history, journals and memoirs, which are especially suitable for studying the phenomena and reality of everyday life as an objective and subjective reality. Besides these direct sources, the research also uses sources attesting to the remainders of the culture of people’s lives in the past (what they wore, ate, how they lived, etc.). The history of everyday life is by no means everyday history. The central focus of the discipline is to explain the ever-changing and diverse spheres, concepts of the public and private through time and space, in the various historical periods and social formations. Depending on the approach, the discipline can possess dimensions of general history, whether national, regional, or local. The research methodology of the history of everyday life often depends on the auxiliary historical sciences, quantitative methods, or autonomous sciences like anthropology, for example. Auxiliary disciplines can include social history, demographics, genealogy, micro-history, cultural history, history of medicine, ethnography, regional history, national history and political geography. In terms of its topics and methodology, the history of everyday life is closely related to social and cultural history and micro-history. The most frequently used methodological procedure is the so-called thick description, which sheds light on the social and cultural elements in a most comprehensive and plastic manner. Furthermore, oral history is important for the research of recent history as well. The political rule in socialism functions in an estranged manner, and the political rule of state socialism is one of the most severe forms of estrangement in the 20th century. The estrangement involved in the urban agglomerations of the

industrial period is, in its entirety, dedicated to the accumulation of capital as well as to the capitalist allocation of labour force, resources and goods. In its aspirations to ensure swifter accumulation and industrialisation, socialism simply succeeded this structural model of urban life. The socialist cities are the best proof, attesting to the everyday life of people in socialism. The research involves an analysis of the actual life in these societies, studying the internal logic of the functioning of the socialist regimes as well as the reasons allowing for the preservation of these regimes for many decades. Today it has almost become “popular history” to study socialist history or the everyday life in that period, and reproaches that such research involves nostalgia for the past or the wish to resurrect the past will often be voiced. However, that is not the case. It is precisely this proper temporal distance that is required in order to re-evaluate things as well as – if we can resort to a slightly pejorative term – revise them. Films, documentary testimonies, fashion, museum exhibits or even hotels furnished in the socialist style in themselves attest to the need for a dialogic attitude to the past, for scientific examination of the past and the former countries, and even for reflection from the viewpoint of the today’s crisis. A look at the origins of the frequent nostalgia for the socialist past in the today’s Eastern Europe attests to the need for articles that directly focus on the relationship between the present and the social changes in the (post)socialist period. Historiography may have demonstrated that the history of everyday life uncovers the painful as well as the positive aspects of the former life, and that is why a sort of nostalgia may occur in this context. This is a frequent occurrence in the former socialist states. However, such nostalgia should not be associated with the political support of the fallen regimes: instead it stems from the memories of the modernisation wave, social security, sounds of music, television images, products characterised by emotion, childhood, or the time when the young were growing up... That is, memories of the parts of everyday life lost during the time of transition.